

Layihənin istiqaməti: Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, Azərbaycanın ədalətli mövqeyinin müdafiə edilməsi

№ 123 (2157) 3 noyabr 2020-ci il

Əsrlərin o üzündən gələn yol

(əvvəli ötən sayımızda)

Assur mənbələrindən məlum olan Güney Azərbaycanın Urmiya gölü ətrafı ərazilərində şəxs adlarının təhlilinə əsaslanan E. A. Qrantovski göstərir ki, farsdilli əhali Güney Azərbaycanda ən azı e.ə. IX-VIII əsrlərə qədər yayılmamışdı. Bu nəticə ona farsdilli tayfaların Orta Asiyadan yox, Şimaldan, Qafqazdan keçərək İran yaylasına doğru irəliləmələrini söyləməyə imkan verir (Э. А. Грантовский. Иранские племена из приурмийского района в IX-VIII вв. до н. э., сщ. 250-265).

R. Girşmana görə, farsdilli tayfalar İran yaylasına iki yolla daxil olmuşlar: onların Qərb qolu Qafqazdan, Şərq qolu isə Orta Asiyadan gəlmişdir. Urmiyanı hövzəyə onlar Qafqazdan gəlmişlər (В. В. Бартольд. Соч., т. 1, сщ. 109, 171; т. ВВЫ, сщ. 35-36).

E.ə. IX əsrin ortalarından Midiya dövlətinin təşəkkülünə kimi Urmiyanı hövzədə əsas siyasi qüvvə Urmiyanı hövzənin yerli əhalisini birləşdi-

rən, köçəri tayfaların basqınlarının qarşısını alan və onlardan öz marağı üçün istifadə edən, bəzən də onlarla ittifaqda öz rəqiblərinə güclü zərbələr vuran Manna dövləti idi.

Şəxs adlarının və toponimlərin təhlili Manna dövləti əhalisinin (mannaların) türk mənşəli olduğunu sübut edib.

Hökmdar Udakidən sonra e.ə. 737-ci il yürüşləri ilə əlaqədar III Tiqlatpalasarin və II Sarqonun e.ə. 718-ci ilə aid kitabələrində Manna hökmdarı İranzunun (e.ə. 740-719-cu illər) adı çəkilir. Onun dövründə Manna özünün ən parlaq çiçəklənmə dövrünə çatır. III Tiqlatpalasar həmin dövrdə Urartu ilə də mübarizə aparırdı və bu mübarizədə sonuncunun zəifləməsi nəticəsində Mannanın vəziyyəti yüngülləşdi. Urartu görünür öz qüvvələri ilə Manna ilə bacara bilməmişdir və ona görə də Mannaya tabe olub müstəqilliyə cəhd göstərən əyalətlər arasında özünə dayaq axtarmışdır. Bu dövrdə Mannanın xarici siyasətində iki meyl özünü göstərirdi. Bir qrup As-

suriya ilə ittifaqa meyl göstərir, bununla da Manna torpaqlarının bütövlüyünü saxlamağa çalışırdı. İranzu Assuriyaya müttəfiq kimi baxır və onun siyasi üstünlüyünü tanıyırdı. Assuriyaya olan meyl Manna dövlətini Urartu işğallarından xilas etmiş və ölkənin birləşməsi üçün şərait yaratmışdır.

Naxçıvan və Manna ərazilərində aşkar edilmiş arxeoloji materiallarda izlənən sığ mədəni əlaqələr belə deməyə imkan verir ki, görünür müəyyən dövrlərdə Mannanın sərhədləri Araz çayından şimala uzanmış və Manna dövləti özünün gücləndiyi dövrlərdə geniş bir ərazini əhatə etmişdir. İranzunun hakimiyyətinin sonunda Manna hökmdarının mövqeyi bir qədər zəifləyir. Zikirtü əyaləti ilə birlikdə Şuandaxul və Durdukka şəhərləri də onun əleyhinə çıxır. II Sarqonun köməklili ilə onlar yenidən Mannaya tabe edildilər.

İranzunun ölümündən sonra atasının siyasətini davam etdirən və Assur tərəfdarı olan böyük oğlu Aza hakimiyyətə keçdi (e.ə. 718-716-cı illər). Lakin o çox az hakimiyyət sürdü və tezliklə Urartu ilə ittifaq tərəfdarları tərəfindən məğlubiyətə uğradı. Azanın öldürülməsindən qəzəblənən Assur hökmdarı II Sarqon qatilləri cəzalandırmaq üçün e.ə. 716-cı ildə Mannaya yürüş etdi.

Azanın ölümündən sonra hakimiyyətə onun qardaşı Ullusun gəlir (e.ə. 716-680-ci illər). Mannada daxili çətinliklərdən istifadə edən urartulu I Rusa Ullusunun 22 qalasını tutdu və mannalı canişini Dayaukkunu ona qarşı qaldırdı. Ullusunu olduqca ağır vəziyyətə düşdü. II Sarqon onu başışladı, "bütün günahlarından keçdi" və Manna taxtında saxladı. Həmin dövr-

dən Ullusunun II Sarqonu müdafiə etdi və Urartu ilə mübarizədə ona yardım göstərdi. Mannalılar Assur qoşunlarını taxıl məhsulları, ot-ələf, at, iri və xırdabuynuzlu heyvanlarla təchiz edirdilər. II Sarqonla Ullusunun arasında müqavilə bağlandı. Bu müqaviləyə əsasən sonuncu özündən əvvəlki hökmdarlara nisbətən Assurdan müəyyən imtiyazlar aldı.

Ullusunun hakimiyyəti dövründə Mannanın vəziyyəti ələ möhkəmləndi ki, artıq II Sarqonun varisləri dövründə o Assurun üstünlüyünü tanımaqdan imtina etdi və hətta bəzi Assur yaşayış məskənlərini ələ keçirə bildi. Aşşur hökmdarı Sinaxxerib (e.ə. 705-681-ci illər) Mannaya hücum etməli oldu. Lakin bu hərbi yürüş görünür o qədər də müvəffəqiyyətli keçməmişdir. Belə ki, Sinaxxerib ancaq əsir ələ keçirməklə kifayətlənməli olmuşdur.

Ullusun ölümündən sonra Mannanın dövlətində hakimiyyətə Ahşeri gəlir (e.ə. 675-650-ci illər) Ahşerinin hakimiyyəti dövründə Assur əleyhinə midiyalılar üsyan qaldırdıqda mannalılar

onlarla birlikdə çıxış etdilər.

Ahşeri Assurbanapalın (e.ə. 669-627-ci illər) daha güclü təzyiqinin sınağından keçməli oldu. Həmin dövrdə Manna, Assurdan o qədər də gücsüz deyildi. Əvvəlcə Assurbanapal hətta sülh müqaviləsi vasitəsilə Manna tərəfindən zəbt edilmiş Assur qalalarının qaytarılmasına cəhd göstərirdi.

Ahşeri öz oğlu Ualli ilə (e.ə. 650-630-cu illər) əvəz olunmuşdu. Ualli Assurun qələbəsini etiraf etdi, assurların iddia etdikləri bütün xərcləri ödədilər və əlavə olaraq daha 30 at verdilər. O, oğlu Erisinini və qızını hökmdara girov göndərdi. Buna cavab olaraq Assurbanapal Mannaya özünün sülh elçisini göndərir.

Mannanın adı çəkilən sonuncu yazılı mənbə Bibliyadır. Təxminən e.ə.590-cı ildə Manna Midiya dövlətinin tərkibinə daxil edildi. Beləliklə, Mannanın müstəqil dövlətçiliyi sona çatdı.

Mannanın təsərrüfatı, mədəniyyəti: III Salmanasar Mannanın adını ilk də-

fə çəkəndə buradan "saysız-hesabsız qaramal və qoyun" ələ keçirdiyini söyləyir. Mannalılardan təsərrüfat həyatında əkinçiliklə yanaşı sənətkarlıq mühüm yer tutmuşdur. Həsənli və Ziviyyə tapıntıları Mannada metal işləmə sənətinin yüksək inkişaf etdiyini göstərir. Manna ərazisindən qılınc qınının və dəstəyinin hissələri, at qoşqu ləvazimatı, gümüş sını, buynuzvarı qədəhlər, kəmərlər və c. aşkar edilmişdir. Mannalılar qonşu ölkələrlə ticarət əlaqələri yaratmış və burada istehsal olunan müxtəlif məhsul və xammal mübadilələri həyata keçirmişdilər.

Hücumların qarşısını almaq üçün Mannada müdafiə qalaları və qala-şəhər tikilmişdir. Mannalılar allahlara sitayiş etmişdilər. Təsvirlərdə günəş, ay və külək-yağış allahlarını ayırd etməyə çalışırdılar. Həsənli tapılmış qızıl camın üzərindəki təsvirlər tanrıları sitayiş və qurbanlar verilməsini xüsusilə parlaq şəkildə nümayiş etdirir.

E.ə. III minillikdə Azərbaycanın cənubunda əhali mixi yazı ilə tanışı idi. Ziviyyədən tapılmış gümüş sını üzərində bir çox işarələr həkk edilmişdir. Bu işarələr heroqlif yazı növünə aiddir. Manna ilə yer və şəxs adları burada qədim türk tayfalarının yaşadığını göstərir. Turukki adı türk tayfa adının ilkin forması hesab edilir.

Əbülfət MƏDƏTOĞLU

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
PREZİDENTİ YANINDA KÜTLƏVİ
İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNİN İNKİŞAFINA
DÖVLƏT DƏSTƏYİ FONDUNUN
MALİYYƏ YARDIMI İLƏ**

**Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin
İnkisafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

